

ЕТАПИ НА РАБОТА НА ИСТОРИКА С АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ

Русалена Пенджекова-Христева

STAGES OF THE JOB OF THE HISTORIAN WITH ARCHIVAL DOCUMENTS

Rusalena Pendzhekova-Hristeva

Abstract

This article aims to show the main stages of the job of the historian with the written archival documents in a theoretical aspect. It has been made an attempt for an introduction of more modern and scientifically adequate names of these stages in the Bulgarian scientific terminology. Four stages are presented in the following order: heuristic, textological, axiological and archaeographic. The thesis of the author is that the work of the historian in the archives is one logical and algorithmic sequence of stages and procedures that are interconnected and whose compliance guarantees to some degree the quality of his/her research studies.

Key words: *historian, archival documents, heuristic stage, textological stage, axiological stage, archaeographic stage*

Известно е, че в историческата методология един от най-съществените елементи на историческото изследване е проучването на архивните (първичните) документи (материали). В историческото развитие на обществото документите са *средство за управление, информационни източници и обект на архивиране*. Всички документи, независимо от вида и времето на създаването си, са и исторически извори. Значението на документите като исторически извори не зависи от тяхното целенасочено запазване. Още със създаването си всеки документ вече е и исторически извор, тъй

като от този момент той е носител на конкретна ретроспективна информация за миналото. Вече селектираните за постоянно запазване ценни документи, са “архивни документи”. Те се съхраняват, без значение от времето на създаването и формата им, или от тези, които са ги създали, или от архивните учреждения, заради архивната им стойност¹.

За историците архивът е място за намиране на информация, необходима за изследванията им. Ключов обаче е начинът за използване на архивните ресурси в процеса на изследване от историка. Важна е ролята на историческото образование и познанията за използването на архивните източници и архивните справочници. Използването на архивните документи от изследователите предполага и изисква разбирането както на тяхната ценност, така и на недостатъците им. Необходима е способност за оползотворяване на силните страни и компенсиране на недостатъците на такъв тип материали. Ето защо работата на историка в архивите следва една логична алгоритмична последователност от етапи и процедури, които са взаимосвързани помежду си и чието спазване гарантира в определена степен качеството на научните им изследвания. Затова и целта на настоящото проучване е да се представят (без претенции за всеобхватност и изчерпателност) основните етапи от работата на историка с писмените архивни документи и да бъде направен опит за въвеждане в българската научна терминология на по-съвременни и адекватни от научна гледна точка наименования на въпросните етапи².

I. Евристичен етап³.

Първият етап в работата на историка с архивните документи, по наше мнение, бихме могли да обозначим като **евристичен етап**. Основната цел, реализирана от изследователя през този етап е издирване, натрупване и формиране на изворово-информационната основа на изследването (изворовата база от архивни източници). Историкът, изследващ дадена тема е длъжен предварително да си уточни изворовата база. За тази цел той осъществява търсене, идентификация и последваща селекция на необходимите документи. В този процес той осъществява подбор с цел създаване на относително представителна изворова база за изследването си. Основното направление на подбора се определя от главно от: темата, целта, задачите, хронологическите рамки и структурата на работата; теоретико-методоло-

гическа основа на работата; значимостта и достоверността на документите; творческите и методическите възможности на изследователя⁴.

Важно влияние върху процеса на събиране на историческите свидетелства оказва степента им на достъпност за изследователя. По този признак писмените извори се делят на: публикувани и непубликувани (архивни) материали.

Основни хранилища на архивните материали, освен архивите, са и ръкописните отдели на библиотеките и личните колекции. Издирването на архивни документи е твърде дълъг и трудоемък процес. Необходима е култура на информационното търсене, която включва комплекс от различни знания. В процеса на търсене на информация могат да се отбележат две страни. Едната представлява **творчески процес**, който има индивидуален, специфичен характер и зависи от интелектуалните възможности на изследователя и от неговата креативност. Главната особеност на този процес се заключава в установяването и обяснението на връзките между явленията (информация, документи, факти и тм. под.). Другата страна е **техническият процес** на търсене на архивната информация. В широк смисъл той включва методическа подготовка, работа с библиографии, събиране на различна информация, включително и работа с архивни документи. При това централно място заемат начинът и прийомите на търсене на архивни документи.

Намирането и узнаването на необходимите архивни източници става посредством различни пътища. От една страна, чрез официални изследователски инструменти като: използване на архивни справочници (пътеводители, архивни описи, каталози, прегледи и др.) в традиционен и електронен формат; бележки под линия и референция от вторични източници; поръчкови справки и др. От друга – чрез неформални източници: консултации с експерти-архивисти; от уста на уста посредством колеги; неофициални източници и др. под.⁵

Издирването на архивни документи се оказва процес, свързан с преодоляването на различни ограничения. Изкуството на историческото проучване, освен необходимите аналитични и тълкувателни умения, предполага и познаването на историята на архивите, философията на архивното познание и специфичните архивни процеси и дейности. Това от своя страна е гаранция за създаване на възможно

най-качествени исторически изследвания, без преднамерени манипулации. Само по този начин образованият историк ще е в състояние да долови онези фактори, трудно доловими фактори, които оказват влияние не само върху обхвата и качеството на архивните документи, които използва, но и които по принцип влияят върху историческото изследване и оформянето на тези и заключения. Историките, използващи документи в архивните институции, трябва да осъзнават степента, до която работата им ще бъде засегната от капацитета на архивите да събират, опазват, организират, описват и предоставят за използване архивните материали. Необходими на историка са познания за документирането и архивирането на различните по вид източници, което предполага знания за процесите по комплектуването на архивите с документи, определяне кръга на фондообразователите и формирането на архивните фондове от личен и учреденски произход. Така например официалните документи са продуцирани за подпомагане на целите на техните създатели, а не за интересите на бъдещите поколения или за очакванията и изискванията на бъдещите им изследователи. Тези документи се оказват много непълни като представа за миналата реалност. Още повече че по-малка част от тези документи надживяват своя създател или непосредствената си функция. Официалните документи са селективни и в ролята на селектор е именно архивистът (с професионална квалификация по архивистика или с липсваща такава).

От своя страна личните документи, които са считани за едни от най-информативните групи извори – представят само личности от избрани прослойки. Обикновено в архивните учреждения се комплектуват архивни фондове от личен произход на определена извадка от обществото. Немалко са случаите на фондиране на документи от един личен фонд в няколко различни архивохранилища.

Виден е и дефицит на информация за маргиналиите. Изобщо опитният историк трябва да съзнава тези и др. под. пътища, по които съдържанието, контекстът и пълнотата на първичните източници влияят за върнатата преценка за миналото. Той трябва, от една страна, да знае как общественият климат и времето регулират избора на архивната селекция, а от друга, какви са възможните грешки и пропуски в работата на архивиста с документите. Освен това не без

значение е съществуването на източниците – нарушаването на доказателствената им цялост от времето, в което те влизат в полето на интерес за историка; създаването им; съхранението им; физическото им състояние; библиографския им контрол; унищожаването им и др. под.

Във все по-сложно устроеното общество изворите материали имат капацитет да изпреварват времето и пространството. Същевременно все по-променящите се научни интереси и постижения в методологията генерират силен натиск върху архивите да запазят по-широк кръг от информационни ресурси и да се осигури по-лесен достъп, отколкото в миналото⁶.

От своя страна историкът също трябва да бъде подготвен да се справи с извършващите се трансформации на традиционните архивни комплекси в дигитални такива и да разработи стратегии и изследователски инструменти, осигуряващи по-пълноценното използване на архивните ресурси (в традиционен и електронен формат) за собствените си цели. За него архивите освен в научна лаборатория се превръщат и в сериозно професионално предизвикателство. Вън от гореспоменатите констатации можем да изведем и някои ограничения за достъпа до архивна информация, като: недостатъчно подробни или некачествено изработени архивни справочници; необработени архивни материали; липса на компетентна помощ; унищожени, изгубени или в частни ръце архивни материали; ограничения, наложени от съответната правна регламентация и законодателна рамка най-често в областта на секретността и сигурността; институционални ограничения, свързани с работното време на архивните институции, неприемливите понякога условия, бавното търсене на необходимата информация и др. под.; лингвистични; палеографски; психологически; технологични; географски и др.

Посочените ограничения много често засягат работата на изследователя. Некоректно изработените справочници водят до загуба на време за отсяване на материал, който не е свързан с темата. Не без значение са и финансовите последици. Много често се налага преформулиране на темата или пък изследванията стават непълни, по-малко изчерпателни. Това от своя страна води до нереализация на пълния изследователски потенциал. От друга страна обаче,

ограниченията се превръщат в интелектуално предизвикателство и провокират креативност, рафиниране на темата и разработване на стратегии за търсене на необходимата информация⁷.

Именно **архивната евристика** като раздел от архивознанието – изучаващ закономерностите на търсене на ретроспективна документна информация и разработваща теорията и методиката на архивното издирване – на практика помага за преодоляване на посочените пречки.

Историкът може да компенсира архивните бариери чрез изграждане на стратегии, конкретно насочени към борбата с тях и основно с евристичните си умения. Добрият изследовател ще може да прецени каква документация трябва да има; къде може да се намери; какви пропуски най-вероятно са се случили, когато съответните масиви са прегледани и описани; как да се справи с липсата на изчерпателна информация за изследователската си цел и как най-добре да компенсира липсата на писмени свидетелства. Коректно е да отбележим, че независимо от скоростта на извършващите се трансформации под влияние на информационно-комуникационните технологии, полетата за архивна евристика в работата на изследователите остават. За да се разшири достъпът до архивните източници и услуги в дигиталната ера, е необходимо качество на цифровизацията, пълнота и яснота на обясненията в справочния апарат и използването на съответните технически и професионални стандарти за архивно описание. Убедостъпът и цифровите репродукции подпомагат процесите на изследване – пестят време; улесняват изследователя в узнаването и намирането на архивни материали; способстват процеса на разбиране на съдържанието и контекста, но все още не заместват необходимостта от използване на оригиналите на място. Аналитичните и тълкувателните умения при работата с архивни източници са също толкова необходими на учения в цифровия век, колкото и преди⁸. Потребно е обаче, подобряване на услугите, предоставяни от архивите, според нуждите на своите потребители и създаване на следващо поколение онлайнсправочници, организирани подходящо и лесни за използване⁹.

II. Текстологичен етап¹⁰

Създадената вече изворово-информационна основа на изследването и идентифицираните и селектирани писмени архивни сви-

детелства, позволяват на историка да пристъпи към втория етап от работата си – **текстологичния**. Към него можем да отнесем следните процедури:

1. *Определяне външните характеристики на архивния документ.*

Установяването на външните особености на писмения архивен документ помага да се определи неговата автентичност и да се датира текстът. Тази процедура включва в себе си изясняване на: материала на писмото (хартия, пергамент, тъкан, камък, кора и т.н.); оръдието на писмото или печата; вида на писмото; типа букви; почерка или шрифта и външното оформление на текста и др. под¹¹. При определяне на външните признаци на източника се използват данните и методите на палеографията, сфрагистиката, филигранологията и редица други специални исторически дисциплини. Ако е необходимо, се търсят и други външни данни на писменото свидетелство. След разглеждането на външните особености на документа, може да се пристъпи към установяване на неговия произход.

2. *Установяване произхода на архивния документ.*

Документите изначално функционират в действащи в миналото социално-културни системи, институции и корпорации. Затова е важно да се идентифицира произходът на източника. Това дава възможност за оценка естеството на субективността, за определяне на надеждността на данните и за получаване на фактически материал за създаване на определена историческа картина. Процедурата за установяване на произхода включва следните операции:

а) установяване на автентичността

Историкът работи само с автентични източници. Следователно, реалният извороведски и исторически анализ започва, след като се установи неговата автентичност. Това е ключова операция, която в известна степен е определена от големия брой на подправени и фалшиви документи. За да се направи разграничение между голямото количество фалшификации, е необходимо да се разберат причините за тях. Всички подправени исторически свидетелства могат да бъдат разделени на две групи: подправени в миналото, което те представляват, и подправени в по-късно време, за да сформира нужната представа за миналото. За да се установи автентичността

на документа, голяма роля играе анализът на външните му белези: материал, писмо, оформление; хронологически и метрологически данни в текста, структура на текста, език, стилови особености и др. При необходимост се отчита и съдържателната информация – неверни сведения, грешки, логически противоречия, разночетения, културни несъответствия и пр¹². За да установи, че изворът е автентичен, историкът пристъпва към изучаване на текста.

б) изясняване на историята на текста, определяне на неговия оригинал и следващите варианти

Най-важното в писмения извор е неговият текст. Работата с текста е главна предпоставка за реконструиране на отразените в извора исторически факти. Достигналият до изследователя текст в процеса на функционирането си в миналото нееднократно е подлаган на авторски, редакционни и цензурни поправки. Много от текстовете се тиражират и копират. Често историкът има работа с няколко варианта на един текст. Затова преди да започне работа с един текст, историкът изучава историята му. Той определя оригиналния – авторски екземпляр и установява по-късните редактирани варианти. Обикновено редакциите на текста са свързани с определена политическа цел, затова изследователят дири всички копия и поправки. Накрая историкът работи с оригинала¹³. Ако такъв отсъства, то изследователят го възстановява по по-късни редакторски и цензурни наслоения, като се опитва да отстрани грешките и вметките на преписвача. Намирайки или възстановявайки оригинала, изследователят пристъпва към прочитането му. Когато текстът е възстановен и преведен следва да се проучат външните обстоятелства за появата му¹⁴.

3. Определяне на времето и мястото на възникване на текста, установяване на неговия автор.

Времето, мястото на възникване и авторството са фундаментални характеристики на писмените свидетелства.

Те определят пространствено-времените и културните рамки на фактите в извора и създават решаващите предпоставки за оценката и достоверността на сведенията.

а) установяване на времето на възникване на текста (датировка)

Документите от различните епохи съдържат различни хронологически маркери и затова историкът трябва да датира доку-

мента. Необходимо е да се направят съответните изчисления, за да се намери адекватната година от съвременния календар¹⁵. Датирането на един документ може да стане въз основа на преки или косвени данни. Един документ може да бъде датиран чрез преки данни, когато в неговото съдържание са дадени някакви хронологически посочвания, които могат да бъдат по-богати или по-оскъдни. Понякога в документа не са дадени такива посочвания, и в такъв случай датирането трябва да бъде извършено въз основа на косвени данни и изводи.

б) установяване на мястото на възникване на документа (локализация на източника)

Локализацията на извора помага да се изяснят причините, целите, историко-културните и регионални условия на неговото възникване и съществуване, намиране на автора и в крайна сметка правилно тълкуване на съдържанието. При работа с пространствена информация историкът е длъжен да знае политическото и териториално делене на страната, нейната география, топонимия, местните особености на културата и езика в изучаваното време и в историческото развитие. Затова за локализация на документа се привличат данни от историческата география, топонимия и лингвистика. Заедно с тях се използват и другите помощни исторически дисциплини. В голяма част от документите има преки сведения за мястото на произхода – топоними, ойконими, хидроними. В много документи няма преки данни, тогава се използват косвените такива. Обикновено етноними, пътища, топоетноними, антропоними, диалект, мерки, външни знаци и т.н.

в) установяване на авторството (атрибуция на източника)

Установяването на авторството е ключова задача от работата с писмения текст¹⁶. Прецизирането от автора или съставителя на документа помага да се получи точна представа за мястото, времето, причините и условията на неговото възникване и най-пълно да се разкрие неговата социална и политическа насоченост. Изучавайки мирогледа, дейността и социокултурната принадлежност на автора, историкът може по-правилно да изтълкува текста и да определи степента на достоверност на съобщените в него сведения. Авторът е активният творец – създателят на текста. Той влага в произведението

свои цели, замисъл, ценности и способности за реализацията им. Автор може да е отделно лице или колективен субект (учреждение, социокултурна общност и др.). По-често името на автора се отбелязва. Понякога той има няколко имена – светско, каноническо, псевдоним. Спорадично се налага и косвена атрибуция. Възможностите за това зависят от информацията в извора за личността и социалното положение на автора. Често тази информация може да бъде скрита или явна. Откриването на автора изисква и стилистически анализ на текста. След събирането на цялата налична информация се осъществява групова или индивидуална идентификация на автора¹⁷.

III. Херменевтика¹⁸, интерпретация, анализ и синтез на информацията от архивните документи – заключителен (аксиологичен, оценъчен) етап.

Целта на този етап от работата на историка с архивния писмен документ се състои основно в определяне на научно-познавателната ценност на извора и степента на реализация на гносеологичните му функции. Също така на този етап се изисква разработване на практически препоръки за възможности за употреба на архивния документ в историческите изследвания. Можем да откروим няколко основни момента, които е необходимо да бъдат изяснени.

1. Установяване причините, целите и историческите обстоятелства на появата на текста; определяне на социалните му функции в миналото.

Възникването на всеки документ е детерминирано от редица обстоятелства. Затова е важно да се разбере историческата реалност, в която изворът е възникнал и функционирал. Без това са невъзможни неговият анализ и интерпретация. Условието, в които се ражда източникът, можем да определим като: външни (породени от функционирането и развитието на културата в определена историческа среда); вътрешни (същността на потребностите, целите, задачите и функциите, които поражда писменото известие, а именно културата със своите значения, идеали и ценности). Пораждащите извора исторически обстоятелства много силно се отразяват в съдържанието му. Важна роля за това имат социокултурните функции на паметника в миналото. Неговите функции обясняват причините за възникване на текста и определят конюнктурните влияния върху него¹⁹.

Изяснявайки смисловото значение на текста, изследователят преминава към изучаване на фактологическото съдържание и оценка на достоверността на сведенията.

2. Проучване на фактическото съдържание на текста на писмения извор и определяне неговото съответствие с историческата реалност.

Анализът на фактическото съдържание и оценката на достоверността на архивния документ са най-важни за подготовката на изворовата база за изследването. В резултат на тези процедури изворът става част от съвременната на историка научна и социална култура. Първо, необходима е идентификация на съдържащите се в известието исторически факти и разкриване в пълнота на социокултурната им информация. Второ – определяне на съответствието на фактическото съдържание на извора с историческата действителност, оценка на точността и достоверността на данните. Първоначално следва да се открие какви исторически събития и факти са отразени в извора и какви исторически теми могат да се изучават въз основа на неговата информация. Затова е необходимо да се установи достоверността на данните по всички представени в текста факти, теми и аспекти. За тази цел трябва да се отбележат социокултурната принадлежност на свидетелството, личните особености на автора, функциите на извора и историческите условия на възникването му. Впоследствие това позволява да се освободи информацията от субективните ѝ смисли. Конкретно за оценка на достоверността е нужно да се изясни: националната и социалната среда на произход на извора; да се очертае кръгът на ценности и идеали в дадената среда; да се определи влиянието на автора в подбора, фиксацията и оценката на събитията, фактите и лицата. Значение в оценката на достоверността имат и аспекти като – осведомеността на автора, източниците на неговата информираност (слухове, свидетелства на очевидци, лични впечатления, документи), способа на подбор и обработка на информацията и неговите аналитически способности. Освен това трябва да се има предвид влиянието върху автора на обществената атмосфера и политическата обстановка по време на създаване на източника. Най-важна обаче е съпоставката на данните от извора и техния анализ.

3. Извороведски синтез.

Синтезът е завършващият етап при изучаването на архивния документ. Опирайки се на резултатите от анализа историкът обобщава работата си, осъществявайки аналитичен синтез. Целта му е цялостна реконструкция на извора като органическа част от културата на своето време и общността, която го е създала. Необходима е и аргументирана оценка на културното значение на извора, за да се направят препоръки за научно-практическото му използване.

IV. Археографски етап.

Възможен етап от работата на историка с архивния документ, освен посочените, е археографският. Неговата е цел е свързана с археографската обработка и подготовката на архивния документ (самостоятелен или като част от документално издание) за публикуване.²⁰ Обикновено научните публикации на архивни документи, освен че осигуряват равностойна замяна на оригинала, очертават и насочват историците към бъдещите теми за изследване²¹. Този етап следва регламентиранияте методически правила при подготовката на документи за издаване²².

В заключение е необходимо да поясним, че дефинираните етапи на работа на историка с архивните документи са взаимосвързани, а не изолирани един от друг и затова тяхното обособяване е условно. Възможно е процедурите да се случват в различен ред в зависимост от целите и методите на работа на изследователя. Предизвикателство за историка се оказва и работата с дигиталните архивни ресурси, резултат от трансформациите, които се извършват в обществото под влияние на информационно-комуникационните технологии. Доколко архивите и архивистите ще отговорят на очакванията на своите потребители на ретроспективна документна информация, за онлайн услуги предстои да бъде установено в бъдещето.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Нейкова, А.** Архиви и общество. София: СОФИ-Р, 2007, с. 44 – 45.
Георгиев, К. Историята и нейните извори. София, 1981, с. 222 – 223.

² В българската научна терминология, етапите на работа на историка с изворите обикновено се разглеждат като външна и вътрешна критика на извора.

³ **Евристика** (от. старогр. εὕρισκω – откривам, намирам) – наука, която се занимава със закономерностите на човешкото мислене при достигане

до открития; система на обучение, която цели обучаваните сами да достигнат до научните знания. В случая използваме термина в значение на: **архивна евристика** – раздел от архивознанието, изучаващ закономерностите на търсене на информация и разработваща теорията и методиката на архивното издирване.

⁴ **Никулин, П. Ф.** Теория и методика источниковедения в отечественной истории X – начала XX вв: учебное пособие. Томск. 2000. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/25621> <12.02.09>.

⁵ **Duff, W., Craig, B., Cherry, J.** Historians' Use of Archival Sources: Promises and Pitfalls of the Digital Age. // *The Public Historian*, Vol. 26, No. 2 (Spring, 2004), pp. 7 – 22; <http://www.jstor.org/stable/3379687> <10.09.2012>

⁶ **Lucas, L.** The Historian in the Archives Limitations of Primary Source Materials, <http://collections.mnhs.org/MNHHistoryMagazine/articles/47/v47i06p227-232.pdf> <20.05.2013>

⁷ **Duff, W., Craig, B., Cherry, J.** Ibidem.

⁸ **Duff, W., Craig, B., Cherry, J.** Ibidem.

⁹ **Rhee, Lim Hea.** Modelling historians' information-seeking behaviour with an interdisciplinary and comparative approach. <http://informationr.net/ir/17-4/paper544.html#.UOhFiqywaqA> <2804.2013>

¹⁰ **Текстология** – историко-филологическа дисциплина, която разработва принципите и методите за изследване на текстовете на документите и книгите. В случая използваме термина в значение на същностен – текстологичен етап на изследването на архивните документи от историка.

¹¹ **Дуйчев, Ив.** Лекции по архивистика. София, 1993, с. 79 – 93.

¹² **Дуйчев, Ив.** Цит. съч., с. 116 – 117. **Георгиев, К.** Цит. съч., с. 222 – 223.

¹³ **Дуйчев, Ив.** Цит. съч., с. 69.

¹⁴ **Медушевская, О. М.** Источниковедение: Теория, история и метод : учеб. пособие. М., 1996, 80 с. : <http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/medushevskaja/> <28.04.2013>

¹⁵ **Дуйчев, Ив.** Цит. съч., с. 118.

¹⁶ **Дуйчев, Ив.** Цит. съч., с. 107 – 109.

¹⁷ **Медушевская, О. М.** Цит. съч. **Никулин, П. Ф.** Цит. съч.

¹⁸ **Херменевтика** (от гр. *ερμηνεύω* – тълкуващ, обясняващ) – теорията и умението за интерпретиране на текстове с оглед на прозхода, езика и съдържанието им, както и “изкуството” на тяхното разбиране. В случая употребяваме термина в значение на етап от изследването на архивните документи от историка.

¹⁹ **Медушевская, О. М.** Цит. съч.

²⁰ **Археография** (от старогр. *ἀρχαίος* – старинен, древен; *γράφω* – пиша, преписвам) – специална историческа дисциплина, която изучава и разработва принципите и методите за публикуването на писмените исторически извори.

²¹ **Нейкова, А.** Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история. — ГСУ. Исторически факултет, 2000, № 84–85, с. 288–325.

²² **Петкова, Ст., К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, А. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев.** Методически кодекс. Част. 4. Правила за публикуване на архивни документи. С.: ГУА при МС. Издателство и печатница при Комитета по единна система и социална информация при Министерския съвет, 1982, 98 с.

ЛИТЕРАТУРА

Публикации

Георгиев, К. Историята и нейните извори. София, 1981.

[Georgiev, K. Istoriiata i nejnite izvori. Sofiia, 1981.]

Дуйчев, Ив. Лекции по архивистика. София, 1993.

[Dujchev, Iv. Lekcii po arhivistika. Sofiia, 1993.]

Нейкова, А. Архиви и общество. София: СОФИ-Р, 2007.

[Nejkova, A. Arhivi i obshtestvo. Sofiia: SOFI-R, 2007.]

Нейкова, А. Идеи и програми за издирване и публикуване на писмени извори за българската история. — ГСУ. Исторически факултет, 2000, № 84–85.

[Nejkova, A. Idei i programi za izdirvane i publikuvane na pismeni izvori za bylgarskata istoriia. — GSU. Istoricheski fakultet, 2000, № 84–85.]

Петкова, Ст., К. Анчова, М. Бурмова, Св. Нашева, А. Нейкова, Ж. Нешева, М. Пискова, Ив. Бояджиев, Л. Гиздов, П. Митева, К. Парушева, А. Тончев. Методически кодекс. Част. 4. Правила за публикуване на архивни документи. С.: ГУА при МС. Издателство и печатница при Комитета по единна система и социална информация при Министерския съвет, 1982.

[Petkova, St., K. Anchova, M. Burmova, Sv. Nasheva, A. Nejkova, Zh. Nesheva, M. Piskova, Iv. Boiadzhiev, L. Gizdov, P. Miteva, K. Parusheva, A. Tonchev. Metodicheski kodeks. Chast. 4. Pravila za publikuvane na arhivni dokumenti. S.: GUA pri MS. Izdatelstvo i pechatnica pri Komiteta po edinna sistema i socialna informacia pri Ministerskiia syvet, 1982.]

Интернет-базирани източници

<http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/medushevskaja/>. **Медушевская, О.М.** Источниковедение: Теория, история и метод : Учебное пособие. М., 1996.

[<http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/medushevskaja/>. Medushevskaja O. M. Istochnikovedenie: Teoriia, istoriia i metod : Uchebnoe posobie. M., 1996.]

<http://www.humanities.edu.ru/db/msg/25621>. **Никulin, П. Ф.** Теория и методика источниковедения в отечественной истории X – начала XX вв: учебное пособие. Томск. 2000.

[<http://www.humanities.edu.ru/db/msg/25621>. Nikulin P. F. Teoriia i metodika istochnikovedeniia v otechestvennoj istorii X – nachala XX vv: uchebnoe posobie. Tomsk. 2000.]

<http://www.jstor.org/stable/3379687>. **Duff, W., Craig, B., Cherry, J.** Historians' Use of Archival Sources: Promises and Pitfalls of the Digital Age. // The Public Historian, Vol. 26, No. 2 (Spring, 2004), pp. 7 – 22.

<http://collections.mnhs.org/MNHistoryMagazine/articles/47/v47i06p227-232.pdf>. **Lucas, L.** The Historian in the Archives Limitations of Primary Source Materials.

<http://informationr.net/ir/17-4/paper544.html#UOhFiqywaqA>. **Rhee, Lim Hea.** Modelling historians' information-seeking behaviour with an interdisciplinary and comparative approach.